

УДК 336.02

DOI 10.32755/sjeducation.2023.01.068

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ІНСТИТУЦІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ

Гончаренко Оксана Григорівна, доктор економічних наук, професор, начальник кафедри економіки та соціальних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)

ORCID: 0000-0003-1101-6019

У статті досліджено особливості інституційних деформацій фінансової безпеки України. Встановлено, що функціонування національної економіки України в умовах російсько-української війни утворюють додаткові ризики негативного впливу макроекономічних, фінансових та соціальних чинників на економічну безпеку країни. Визначено, що основними інституційними загрозами фінансовій безпеці України в сучасних умовах є тіньова економіка, корупція, рейдерство та непродуктивний відтік капіталу. По-перше, **тіньова економіка** розглядається як неврахована, неконтрольована та неоподаткована державою господарська діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення законодавства України. В Україні тіньова економіка становить майже третину виробленого ВВП і в 2010–2022 роках її розмір коливається в межах 28–36 %. Розрахунок інтегрального показника мінізації економіки розраховується за допомогою різних методів: енергетичного (рівень споживання електроенергії), монетарного (попит і пропозиція готівки), оцінки витрат населення /роздрібного товарообігу і збитковості підприємств. Встановлено, що серед чинників, що стримують процеси детінізації національної економіки є низький рівень захисту прав власності, недостатній рівень захисту інтелектуальної власності, низький рівень ліквідності фондового ринку, захист прав інвесторів і неспроможність регулятора протидіяти зловживанням на ринку тощо. По-друге, встановлено, що антикорупційний рейтинг за 2022 рік погіршився, країна отримала 33 бали із 100 можливих в Індексі сприяння **корупції**. Визначено, що динаміка цього показника покращується, але спостерігається певний «застій» у боротьбі з корупцією протягом останніх років. По-третє, встановлено, що **рейдерство** ускладнює ведення бізнесу та погіршує інвестиційну привабливість, а в умовах воєнного стану посилює ризик незаконного заволодіння чужим майном. Рейдерство є не тільки загрозою інституційною деформацією, але й найгострішою проблемою бізнесу. Проблеми рейдерства вирішуються шляхом відстеження реєстраційних дій, які вчиняються з нерухомим майном. Встановлено, що **непродуктивний відтік капіталу** є протиправним і неефективним веденням операцій з виведення капіталу за кордон. З початку 2022 року російсько-українська війна значно вплинула на довіру інвесторів та спричинила відтік капіталу, що поставило під загрозу економічну і фінансову стабільність країни.

Ключові слова: тіньова економіка, рейдерство, корупція, непродуктивний відтік капіталу, фінансова безпека.

FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE AND PECULIARITIES OF ITS INSTITUTIONAL DEFORMATIONS

Honcharenko Oksana, Doctor of Sciences (Economy), Professor,
Head of the Department of Economy and Social Disciplines,
Academy of the Penitentiary Service
(34 Honcha Street, 14000, Chernihiv, Ukraine)
ORCID: 0000-0003-1101-6019

*The article examines the peculiarities of institutional deformations of the financial security of Ukraine. It was established that the functioning of the national economy of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war creates additional risks of the negative impact of macroeconomic, financial and social factors on the economic security of the country. It was determined that the main institutional threats to the financial security of Ukraine in modern conditions are the shadow economy, corruption, raiding and unproductive capital outflow. First of all, **the shadow economy** is considered as an economic activity that is not taken into account, not controlled and not taxed by the state, aimed at obtaining income by violating the legislation of Ukraine. In Ukraine, the shadow economy accounts for almost a third of the produced GDP, and in 2010–2022 its size varies between 28–36 %. The calculation of the integral indicator of shadowing of the economy is calculated with the help of various methods: energy (level of electricity consumption), monetary (demand and supply of cash), estimation of population expenditure / retail turnover and unprofitability of enterprises. It was established that among the factors restraining the processes of detinization of the national economy are a low level of property rights protection, an insufficient level of intellectual property protection, a low level of stock market liquidity, the protection of investors' rights and the inability of the regulator to counter abuses of money, etc. Secondly, it was established that the anti-corruption rating for 2022 has worsened, the country received 33 points out of 100 possible in the **Corruption Promotion Index**. It was determined that the dynamics of this indicator is improving, but there has been a certain “stagnation” in the fight against corruption in recent years. Thirdly, it was established that **raiding** complicates doing business and worsens investment attractiveness, and in conditions of martial law, increases the risk of illegal seizure of other people's property. Raiding is not only a threatening institutional deformation, but also the most acute business problem. The problems of raiding are solved by tracking registration actions that are carried out with immovable property. It has been established that **unproductive capital outflow** is an illegal and inefficient operation of capital withdrawal abroad. Since the beginning of 2022, the Russian-Ukrainian war has significantly affected investor confidence and caused capital outflows, which has jeopardized the country's economic and financial stability.*

Key words: shadow economy, raiding, corruption, unproductive capital outflow, financial security.

Постановка проблеми. Забезпечення безпеки та захист від небажаних зовнішніх впливів і різноманітних внутрішніх загроз є головною потребою розвинутого суспільства. Російсько-українська війна стала справжнім викликом для України і світу, а її руйнівні наслідки поглибили світову економічну і фінансову кризи та спричинили падіння ВВП в Україні в 2022 році на 35 %. За даними Світового банку, війна призвела до найбільшої кризи переміщення людей у світі, за якими близько третини із 44 мільйонів населення України, стали біженцями чи внутрішньо переміщеними особами. На думку вчених, функціонування національної економіки України в умовах російсько-української війни утворюють додаткові ризики негативного впливу макроекономічних, фінансових та соціальних чинників на економічну безпеку країни [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансової безпеки держави та особливості її інституційних деформацій досліджуються в наукових працях вітчизняних учених, зокрема: О. Барановського, З. Варналій, О. Геєць, О. Левчук та ін. Проте, незважаючи на проведені наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених цій тематиці, сучасна парадигма економічної думки потребує фундаментального визначення сутності інституційних деформацій фінансової безпеки в умовах глобальних викликів і воєнної агресії.

Постановка завдання полягає в дослідженні інституційних деформацій фінансової безпеки країни, та їх впливу на економічну безпеку держави в умовах воєнної агресії і глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу. Фінансова безпека, як складова економічної безпеки, забезпечує стабільний розвиток фінансової системи країни та її стійкість до негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз. На думку вчених-економістів, «проблеми фінансової безпеки є актуальними не тільки в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці, а й мають негативні наслідки в умовах динамічних ринкових змін» [1]. Крім того, в сучасних українських реаліях створились умови для негативного вияву екзогенних та ендемогенних чинників впливу на національну економіку, викликаних як російською агресією, так і глобальними трансформаційними процесами у світовій

економіці» [2]. Варналій З. вбачає основними інституційними загрозами фінансовій безпеці: тіньову економіку, корупцію, рейдерство та непродуктивний відтік капіталу [1].

Як ключова форма інституційних ризиків **тіньова економіка** розглядається як неврахована, неконтрольована та неоподаткована державою господарська діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення законодавства України [1]. І хоча тіньова економіка має різний рівень поширення, в Україні, за даними Мінекономіки України, її рівень в 2021 році становив майже третину (31 %) від обсягу ВВП. Кельнський інститут економіки порахував частку «тіні» у формуванні національного ВВП у 2021 році, зокрема у США становить на рівні 7,4 %, Німеччині – 14,3 %, Італії – 23,4 %, Польщі – 26,6 %, Туреччині – 30,4 % тощо. Отже, підвищення рівня тінізації економіки негативно впливає на бізнес-клімат у країні та сталість економічної системи. Специфічною багаторівневою формою інституційних деформацій є тіньова парадержава як утворення макроекономічного рівня державного типу, в якому в результаті високого рівня корупції та тінізації державні послуги та суспільні блага розподіляються за ринковими принципами [2], а тому її інституційним базисом є високий рівень тіньової економіки та корупції. В Україні тіньова економіка становить майже третину виробленого валового внутрішнього продукту. Статистичні дані Мін економіки, за 2010–2022 роки свідчать, що її розмір коливається в межах 28–36 % (табл. 1).

Тенденція зростання тіньової економіки сформувалась на тлі «адаптації» суб'єктів господарювання і населення до «ковідних умов», загроз подорожчання сировини та відповідно зростанням виробничих витрат. Слід зазначити, що тінізація діяльності супроводжувалась появою нових каналів, що повною мірою не охоплюються наявними методами оцінки рівня тіньової економіки.

Розрахунок інтегрального показника тінізації економіки проводиться за допомогою використання різноманітних методів. Дані таблиці показують, що рівень тіньової економіки розрахований за допомогою певних методів: енергетичного (рівень споживання електроенергії), монетарного (попит і пропозиція готівки), оцінки витрат населення / роздрібного товарообігу

і збитковості підприємств. Якщо перші два методи вважаються класичними, то наступні два розроблені в Україні і враховують національні особливості її «тіньової» економіки.

Таблиця 1 – Рівень тіньової економіки в Україні (в % до обсягу офіційного ВВП) [5]

Роки	Інтегральний показник тіньової економіки	Рівень тіньової економіки розрахований різними методами			
		збитковості підприємств	витрати населення/роздрібний товарооборот	електричний	монетарний
2010	36	34	30	36	38
2011	32	29	43	28	34
2012	30	31	36	28	30
2013	30	31	38	30	29
2014	36	35	38	38	33
2015	35	30	39	35	33
2016	33	25	33	31	33
2017	32	25	33	29	31
2018	29	23	28	27	32
2019	28	24	25	26	30
2020	30	27	23	24	31
2021	31	27	24	27	32
2022	35	29	27	30	38

Енергетичний метод або метод технологічних витрат розраховується на основі витрат електроенергії (методи Кауфмана-Каліберди, Лакó. Д. Кауфман і А. Каліберда) [10], шляхом оцінки загальної (формальної і прихованої) економічної діяльності в національній економіці. Цей метод доводить, що споживання електроенергії є найкращим індикатором повної (формальної і прихованої) економічної діяльності. На думку, Д. Кауфман і А. Каліберда, якщо від загальної оцінки відняти офіційний ВВП, можна отримати оцінку неофіційного ВВП. Метод Лакó доводить, що частина тіньової економіки пов'язана зі споживанням електроенергії в домашніх господарствах і підсобних промислах тощо. Це підтверджується статистичними даними країн, в яких частина тіньової економіки, пов'язаної з домашнім споживанням електроенергії, висока, то і інша частина прихованої економіки також буде високою [11].

Монетарний метод (метод валютного попиту) визначає, що в основі тіньової економіки перевага віддається готівці, а тому класичний метод аналізу попиту на гроші заснований на припущенні того, що всі транзакції здійснюються за допомогою готівки, виходять з-під контролю регулювальних органів. Слід зазначити, що посилення податкового навантаження на бізнес ймовірно збільшує розмір тіньового сектору економіки і співвідношення готівки до депозитів. Наукові дослідження Г. Кірчгаснер і Ф. Шнайдера доводять, що розрахунок рівня тіньової економіки з використанням методу попиту валюти дають змогу зробити висновок, що результати оцінки для Німеччини, Данії, Норвегії та Швеції є достовірними [12; 13; 14].

Метод порівняння доходів і витрат засновується на даних розбіжності між статистикою доходів і витрат. Система національних рахунків визначає, що розмір доходу повинен дорівнювати розміру витрат. А тому різниця між розміром витрат і розміром доходу може використовуватися як індикатор ступеня тіньової економіки. Цей метод застосовувався в Австрії [6], Великій Британії [7], Німеччині [8], США [9].

Метод збитковості підприємств полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки (як частки ВВП), у межах яких і перебуває рівень тіньової економіки. Використання цього методу передбачає такі припущення, зокрема: збиткові підприємства за офіційними статистичними даними фактично є прибутковими і рентабельними в періоді, що досліджується. Це приводить до завищення обсягів тіньової економіки.

Слід зазначити, що до чинників, які стримують процеси деїнізації національної економіки, належать:

– низький рівень захисту прав власності (за даними рейтингу економічної свободи (Economic Freedom Index 2022), що формується Heritage Foundation, рівень захисту прав власності в Україні є неефективним (оцінивши його на рівні 39,7 балів із 100 можливих)) та погіршення ситуації в порівнянні з попереднім роком на 8,8 пунктів;

– недостатній рівень захисту інтелектуальної власності (згідно з Міжнародним індексом прав власності International Property

Rights Index 2022 за рівнем піратства у сфері авторського права Україна посідає 89 місце серед 129 країн, зокрема незадовільним залишається захист патентів (57 місце), доступ до позик (103 місце) та сприйняття захисту інтелектуальної власності (107 місце));

– низький рівень ліквідності фондового ринку, захист прав інвесторів і неспроможність регулятора протидіяти зловживанням на ринку тощо.

Україна за 2022 рік погіршила показники в Індексі сприйняття **корупції** і посідає 116 місце із 180 країн. Погіршення антикорупційного рейтингу, на думку експертів, відбулось на тлі таких фактів: рішення Конституційного Суду (від 27.10.2020), яке звільнило посадовців та суддів від відповідальності за недостовірне декларування; зміни антимонопольного законодавства, що погіршують захист бізнесу своїх прав під час оскарження публічних закупівель; втручання в роботу Вищого антикорупційного суду; зростання тиску на антикорупційну систему через відсутність керівництва та затримка судової реформи тощо.

Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) – показник, що розраховується міжнародною організацією Transparency International на підставі досліджень міжнародних установ та дослідницьких центрів. Чим нижче це число за шкалою від 0 до 100, тим більш корумпованою вважається країна. 33 бали із 100 можливих отримала Україна в Індексі сприйняття корупції за 2022 рік. І незважаючи, що динаміка цього показника за останні 10 років суттєво покращилася, але спостерігається певний «застій» у боротьбі з корупцією протягом останніх років. Слід зазначити, що сталість антикорупційного поступу України засновується на кооперації громадянського суспільства, бізнесу та держави, що виявилось в ухвалених інноваційних рішеннях, які допомогли країні усунути можливості впливати через корупцію на соціально-економічні процеси. На нашу думку, розроблені в Україні антикорупційні інструменти зарекомендували свою ефективність (табл. 2).

Таблиця 2 – Характеристика антикорупційних інструментів

Назва інструмента	Мета створення	Завдання, що вирішуються
 <p>Електронна система публічних закупівель</p>	<p>Проведення публічних закупівель та оцінка витрачених бюджетних коштів</p>	<p>Забезпечення рівного доступу бізнесу до публічних закупівель, через можливість перегляду тендерних умов, а також попередні закупівлі різних замовників. Ще одна перевага: завдяки доступності такої інформації громадяни можуть контролювати закупівлі і виявляти потенційні порушення. У такий спосіб прозорість і відкритість системи Prozorro знижують ризики корупції в публічних закупівлях</p>
 <p>Система онлайн-аукціонів з продажу та здачі в оренду майна</p>	<p>Проведення онлайн-аукціонів з продажу та здачі в оренду майна</p>	<p>Платформа для проведення торгів, яка базується на використанні інноваційних технологій. Усі угоди відбуваються в умовах повної електронізації, що дозволяє уникнути корупційних схем та закулісних домовленостей. Оголошення про аукціони можна переглянути в онлайн-режимі. Крім того, результати торгів повністю автоматизовані і визначаються на підставі оцінки цінних пропозицій усіх учасників торгів</p>

Закінчення табл. 2

 <p>Електронна система охорони здоров'я</p>	<p>Забезпечує автоматизацію обліку медичних послуг та управління медичною інформацією</p>	<p>Електронна платформа системи охорони здоров'я містить у собі центральну базу даних з реєстрами та інформаційною системою НСЗУ і медичні інформаційні системи, між якими існує автоматичний обмін даними. Завдяки eHealth громадяни отримали змогу записуватися до лікарів онлайн та отримати електронний рецепт на ліки. Крім цього, в межах порталу працює електронна медична картка, та громадяни отримали змогу уникати корупції під час отримання медичних послуг</p>
 <p>Вебпортал використання публічних коштів</p>	<p>Забезпечує прозорість використання публічних коштів</p>	<p>Вебпортал оприлюднює інформацію про публічні фінанси згідно із Законом «Про відкритість використання публічних коштів». Там можна подивитися транзакції розпорядників коштів – з сумами, призначеннями, отримувачами</p>
<p>Система е-декларування для чиновників</p>	<p>Забезпечує перевірку е-декларацій чиновників та їх оприлюднення на сайті</p>	<p>Електронне декларування – це найважливіше досягнення антикорупційної реформи. Декларації чиновників стали публічними, що також сприяє громадським антикорупційним розслідуванням</p>

На думку експертів Transparency International Ukraine, державі необхідно зробити чотири комплексні кроки, які допоможуть покращити рівень боротьби з корупцією та сприятимуть ефективному відновленню України в 2023 році [4]:

1. Завершити конкурси та обрати професійних, незалежних і доброчесних керівників органів антикорупційної екосистеми (Агентства з розшуку та менеджменту активів, Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції).

2. Провести реформу конституційного правосуддя з урахуванням висновків, наданих Венеційською комісією. Провести прозорий конкурс з відбору суддів Конституційного Суду України. Оновити органи суддівського самоврядування для забезпечення нормального функціонування судових установ та запуску повноцінної судової реформи.

3. Відновити подання електронних декларацій та їх перевірку НАЗК. Відновити подання звітів політичних партій. Відновити функціонал органів, який обмежили через війну, крім очевидних і обґрунтованих винятків.

4. Використовувати електронну систему Prozorro для закупівель відновлення України після російського вторгнення. Забезпечити ефективний контроль та моніторинг закупівель.

Рейдерство ускладнює ведення бізнесу та погіршує інвестиційну привабливість, а в умовах воєнного стану, як ніколи посилює ризик незаконного заволодіння чужим майном. Рейдерство в Україні є не тільки загрозливою інституційною деформацією, а й однією з найгостріших проблем бізнесу. Слід зазначити, що стара дієва схема, що полягає у внесенні до державних реєстрів змін стосовно власника, директора, місцезнаходження/реєстрації майна, реєстрації права власності на підставі іпотечних застережень, за підробленими документами чи іншими сумнівними документами, із порушенням вимог щодо місця реєстраційної дії, незалежного реєстратора, працювала і продовжує працювати. Під загрозою неправомірного захоплення зловмисників опинилась земля і нерухомість, якою володіють українці, і за останні 5 років кількість кримінальних проваджень за рейдерство виросло у 2,5 рази: з 290 справ за 2015 рік до 849 у 2020 році. Щороку кількість рейдерських атак в Україні зростає, а кількість розглянутих справ у суді менше 43 % таких випадків. За період воєнного стану в Україні кількість порушених проваджень щодо рейдерства значно знизилась, і майже втричі

зменшилась кількість справ, які доходять до суду. За даними сервісу моніторингу реєстраційних даних українських компаній та судового реєстру, у 2022 році в порівнянні з минулим роком, кількість облікованих кримінальних проваджень по рейдерству в Україні зменшилась більше ніж у 5 разів, а за статтею про протиправне заволодіння майном жодної справи не було спрямовано до суду. Експерти припускають, що зменшення кількості справ щодо рейдерства в 2022 році пов'язано із закриттям 24 лютого реєстрів та обмеженням проведення реєстраційних дій на підставі довіреності, хоча вже з листопада більшість реєстраційних дій була дозволена.

Проблему рейдерства, на думку вчених, можна вирішити, якщо відстежувати в реальному часі реєстраційні дії, які вчиняються з нерухомим майном. А для того, щоб захистити власними силами бізнес чи майно, допоможуть такі кроки, зокрема [4]:

1) фізично забезпечувати безпеку майна шляхом щоденного моніторингу реєстрів (і в тому числі судових) за допомогою відкритих баз даних;

2) активи компанії передати в оренду різним підконтрольним суб'єктам;

3) правильно оформити статутні документи (запровадити систему застережень щодо укладання угод про відчуження часток, нотаріального засвідчення, визначення значних правочинів, учинення правочинів керівником);

4) мати дорожню карту на випадок загрози рейдерської атаки;

5) зберігати важливу інформацію поза межами офісу компанії;

6) моніторити активність персоналу (внутрішні комунікації, обмін інформацією тощо).

Непродуктивний відтік капіталу – це протиправні і неефективні для держави операції з виведення капіталу за її межі. З початку 2022 року російсько-українська війна значно вплинула на довіру інвесторів та спричинила відтік капіталу, що поставило під загрозу економічну і фінансову стабільність країни. Відповідні зміни внесені постановою Правління Національного банку України від 20.04.2022 року № 78 «Про внесення зміни до постанови Правління Національного банку України від 24.02.2022 року № 18». Ця постанова дозволяє фізичним особам

купувати активи, які безпосередньо конвертуються (обмінюються) на грошові кошти та належить до операцій «quasi cash», використовуючи лише іноземну валюту із встановленим лімітом на такі операції – 100 000 грн на місяць (у еквіваленті). Такий же ліміт встановлено на транскордонні Р2Р-перекази.

На думку економістів, необхідність у проведенні розрахунків з міжнародними платіжними системами виникає і в умовах воєнного стану, і в тому числі з використання платіжних карток для оплати операцій "quasi cash". І такі операції здійснюються також з метою уникнення чинних обмежень НБУ, зокрема для інвестування за кордон, яке в умовах воєнного стану заборонено. Регулятор такі операції трактує як такі, що призводять до непродуктивного виведення капіталу з країни.

Висновок. Враховуючи вищевикладене, основними інституційними загрозами фінансовій безпеці національної економіки України вчені вважають тіньову економіку, корупцію, рейдерство та непродуктивний відтік капіталу тощо. Проведені дослідження показують, що в Україні тіньова економіка становить майже третину виробленого ВВП, і за 2010–2022 роки свідчать, що її розмір коливається в межах 28–36 %. Підвищення рівня тінізації економіки негативно впливає на бізнес-клімат у країні та сталість економічної системи. Погіршення антикорупційного рейтингу (у 2022 році за індексом сприяння корупції Україна посіла 116 місце із 180 країн) відбулось на тлі таких фактів: рішення Конституційного Суду (від 27.10.2020), яке звільнило посадовців та суддів від відповідальності за недостовірне декларування; зміни антимонопольного законодавства, що погіршують захист бізнесу своїх прав під час оскарження публічних закупівель; втручання в роботу Вищого антикорупційного суду; зростання тиску на антикорупційну систему, через відсутність даними керівництва інституціями та затримка судової реформи тощо. Рейдерство в Україні є не тільки загрозливою інституційною деформацією, а й однією з найгостріших проблем бізнесу, і щороку кількість рейдерських атак в Україні зростає, а кількість розглянутих справ у судах становить менше 43 %. З початку 2022 року російсько-українська війна значно вплинула на до-

віру інвесторів та спричинила відтік капіталу, що поставило під загрозу економічну і фінансову стабільність країни.

Виходячи з вищевикладеного забезпечення фінансової безпеки та протидія інституційним деформаціям можлива завдяки реалізації таких заходів, зокрема проведенні інституційної впорядкованості (покращення якості державних інституцій, нормативно-правове забезпечення у сфері фінансового сектору, контроль за дотриманням правил гри, свобода ведення бізнесу, прозорість дій уряду тощо), запровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку національної економіки та посилення впливу демократичних інституцій на економічну політику держави.

Список використаних джерел

1. Варналій З. С. Інституційні загрози фінансовій безпеці України та шляхи їх запобігання. *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 34/1. С. 140–150.
2. Геєць В. М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія. Харків : Інжек, 2006. 240 с.
3. Левчук О. В. Економічна безпека в контексті глобалізаційних викликів. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 59–64.
4. Тенденції тіньової економіки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/> (дата звернення: 15.01.2023).
5. Як змінювався рівень тіньової економіки України. URL: <https://www.slovovidlo.ua/> (дата звернення: 15.01.2023).
6. Franz A. Wiegrobistdie "schwarze" Wirtschaft? *Mitteilungsblatder Österreichischen Statistischen Gesellschaft*. 1983. № 49/1. P. 1–6.
7. MacAfee K. A. Glimpse of the hidden economy international accounts. *Economic Trends*. 1980. № 136. P. 81–87.
8. Petersen H.-G. Size of the public sector, economic growth and the informal economy : Development trend sin the Federal Republic of Germany. *Review of Income and Wealth*. 1982. № 28/2. P. 191–215.
9. Park T. Reconciliation between personal income and taxable income, Washington D.C. : Bureau of Economic Analysis. 1979. P. 1947–1977.
10. Kaufmann D., Kaliberda A. Integrating the unofficial economy in to the dynamics of post socialist economies: A frame work of analyses and evidence, in: B. Kaminski (ed.). London : M. E. Sharpe, 1996. P. 81–120.
11. Lackó M. Hidden Economy – An unknown quantity: Comparative analysis of hide uneconomic in Transition countries 1989-95. *Economics of Transition*. 2000. № 8/1. P. 117–149.
12. Kirchgassner G. Size and development of the West German shadow economy, 1955-1980. *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. 1983. № 139/2. P. 197–214.

13. Kirchaessner G. Verfahren zur Erfassung des in der Schattenwirtschaft erarbeiteten Sozialprodukts. *Allgemeines Statistisches Archiv*. 1984. № 68/4. P. 378–405.

14. Schneider F. Estimating the size of the Danish shadow economy using the currency demand approach: An attempt. *The Scandinavian Journal of Economics*. 1986. № 88/4. P. 643–668.

References

1. Vernalii, Z. S. (2017), Institutional threats to the financial security of Ukraine and ways to prevent them, *Economic Bulletin of the University*, Issue 34/1, pp. 140–150.

2. Heiets, V. M. (2006), Modeling of economic security: state, region, enterprise: monograph, Inzhek, Kharkiv.

3. Levchuk, O. V. (2017), Economic security in the context of globalization challenges, *Economy and society*, Issue 8, pp. 59–64.

4. Trends of the shadow economy, available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/> (date of application: 15.01.2023).

5. How the level of the shadow economy of Ukraine changed, available at: <https://www.slovoidilo.ua/> (date of application: 15.01.2023).

6. Franz, A. (1983), Wiegroßist die "schwarze" Wirtschaft? *Mitteilungsblätter Österreichischen Statistischen Gesellschaft*, № 49/1, pp. 1–6.

7. MacAfee, K.A. (1980), Glimpse of the hidden economy international accounts, *Economic Trends*, № 136, pp. 81–87.

8. Petersen, H.-G. (1982), Size of the public sector, economic growth and the in formal economy : Development trend sin the Federal Republic of Germany, *Review of Income and Wealth*, № 28/2, pp. 191–215.

9. Park, T. (1979), Reconciliation between personal income and taxable income, Bureau of Economic Analysis, Washington D.C., pp. 1947–1977.

10. Kaufmann, D., Kaliberda, A. (1996), Integrating the unofficial economy in to the dynamics of post socialist economies : A frame work of analyses and evidence / in Kaminski, B. (Ed.), M.E. Sharpe, London, pp. 81–120.

11. Lackó, M. (2000), Hidden Economy – An unknown quantity: Comparative analysis of hide uneconomic in Transition countries, *Economics of Transition*, № 8/1, pp. 117–149.

12. Kirchaessner, G. (1983), Size and development of the West German shadow economy, 1955–1980, *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, № 139/2, pp. 197–214.

13. Kirchaessner, G. (1984), Verfahren zur Erfassung des in der Schattenwirtschaft erarbeiteten Sozialprodukts, *Allgemeines Statistisches Archiv*, № 68/4, pp. 378–405.

14. Schneider, F. (1986), Estimating the size of the Danish shadow economy using the currency demand approach: An attempt, *The Scandinavian Journal of Economics*, № 88/4, pp. 643–668.